

SZEMLE

Könyvismertetések

Az értelmezés kereteinek keresése

Borsi-Kálmán Béla: A békétlenség stádiumai. Budapest, 1999, Osiris, Pro Minoritate könyvek, 372 o.

A román-magyar viszony témakörében az elmúlt évben két alapvető munka jelent meg: Fülöp Mihály és Vincze Gábor forráskiadványa az 1944-1948 közötti diplomáciai kapcsolatokról (*Revízió vagy autonómia?* Budapest, 1998, Teleki László Alapítvány, 492 o.) és Borsi-Kálmán Béla most ismertetendő munkája. Az előbbi egy szűk, de sorsdöntő időszak kapcsolattörténetét tárja fel, míg Borsi-Kálmán tanulmánygyűjteménye a 19. század második felére és az 1990-es évekre koncentrál, de a két világháború közötti áttekintést és a hetvenes-nyolcvanas évek román eszmetörténetét elemző írást is találunk a kötetben. A két munka kiegészíti egymást, mert Borsi-Kálmán a politikai viselkedésre vonatkozó elemzését, a román külpolitika természetrajzáról adott leírását igazolja a másik kötet teljesen más szakra vonatkozó forrásanyaga.

Borsi-Kálmán könyvéről szólva először a témakör eddigi kutatási eredményeihez való viszonyt járom körbe, a kötet funkcióját és historiográfiai helyét keresve. Ezt követően a könyv módszertani, szemléleti újdonságait szeretném összevetni a szerző eddigi munkáival. Végezetül a kötet modellalkotó elemzései kapcsán két alapkérdést fogalmazok meg.

1989 előtt a szomszédos népekhez fűződő kapcsolatok magyarországi kutatóit két csoportba lehetett sorolni. Az egyiket a *kultúrharcos* attitűd jellemzi Jancsó Benedek-től Raffay Ernő-ig; ők a magyar érdekek és sérelmek prizmáján át elemzik ezeket a viszonyokat. Másféle irányultságot mutat a szomszédos népek, államok történetét *belülről értelmező*, azok társadalmi-politikai viszonyait, működését analitikusan vizsgáló megközelítés, amelyet – Moldován Gergely, Mester Miklós, Miskolczy Ambur és mások mellett – Borsi-Kálmán Béla is képvisel.

1989 után mindkét szemléleti megközelítés válságba került. (Éppúgy, mint a Közép-Európa fogalmáról folytatott vita: többek között az ideológiai üzengetés, áthallások szükségelenné válása miatt.) A kultúrharcos álláspont képviselői a problémák újralfelfedezésén és – ha szakszerűen csinálják – hasznos leírásokon nem tudtak túllépni. Az empatikus álláspont képviselőinek pedig rá kellett jönniük, hogy az „ismerjük meg egymást” jelszó az új helyzetben sem segít, mert különböző okokból itt és ott is hiányoznak a partnerek a történelmi komplexusok lebontásához.

Másrészt a szerb, a román és bizonyos értelemben a szlovák történelmi kutatások is még a „nemzeti tudomány” szűk politikai mozgásterében léteznek. Az új, esetleg mítoszt és legitimitációs hagyományokat romboló szaktudományos eredmények elfogadása bizonytalan. A politikai rendszerek változtak, de a történelmi paradigmák, elsősorban a nemzeti kizárólagosság vágyának visszavetítése megmaradt.

Azonban mindkét megközelítési mód esetében a legnagyobb problémát abban látom, hogy egyik sem tudott eddig általános értelmezési modellt alkotni. Erre tett kísérletet tanulmánygyűjteményével Borsi-Kálmán Béla.

A kutatási terület két évtizedes eredményeit számbavéve a háromkötetes Erdély története megjelenése (1986) után a Miskolczy Ambrus szerkesztette *Encyclopaedia Transylvanica* sorozat a legjelentősebb csoportos vállalkozás. Az egyéni teljesítmények tekintetében ki kell emelni Romsics Ignácnak a magyar külpolitikát kívülről, a nemzetközi viszonyrendszerben újraértelmező munkájának a magyar-román kapcsolatokat érintő részterületét (amelyre Borsi-Kálmán is reflektált egy komoly ismertetéssel: „*Mi a helyzet?*”, 335-352 o.). K. Lengyel Zsoltnak a transzszilvanizmusról írt monográfiáját, Fülöp Mihálynak a Ceaușescu-korszak külpolitikáját elemző, jórészt kéziratossá tanulóanyagait, majd a második világháborút lezáró párizsi béketárgyalásokról készült összefoglaló munkáit kell még megemlítenünk.

A témakört átfogóan kutató szakemberek egyaránt kiutat keresnek a szűk román-magyar értelmezési keretből. Szász Zoltán az *Erdély története* elkészülte óta a hatalmon belüli és azon kívüli kisebbségpolitikai szerepeket vizsgálja előadásában, kisebb munkáiban, és általánosabb nemzetiségpolitikai tanulságok összegzésére törekszik. Molnár Gusztáv még a nyolcvanas évek első felében a totalitárius állam lebontására koncentrálva kollíziós helyzetekben és modellben gondolkozott, a kilencvenes években pedig az egységes, centralizált nemzetállam lebontása foglalkoztatja. Előbb az általános jövőképek tekinthető konszociációs modell létrehozása érdekében a nemzeti autonómia, a társnemzeti státus elméleti megfogalmazásával hozott újat, napjainkban a geopolitikai diskurzus felé fordulva a regionális sajátosságok politikai intézményesítésének lehetőségét kutatja. Miskolczy Ambrus különböző témákat használva fel teljesen belebújt a román esztorténetbe, és „Miorița”-értelmezések elemzésével új megközelítésbe helyezte (kifordította) a blagai nemzeti létértelmezést. Újabb kutatásában pedig a román nemzeti tudatot formáló francia mintát analizálva (Michelet) emelte ki a román-magyar vitát – annak mindkét fél hozzájárulásával kialakult – partikularizmusából.

Borsi-Kálmán Béla is tágabb értelmezési lehetőséget keresett: a román-magyar viszonyról mint két párhuzamos nemzetépítés történetéről alkotott modellt. Ezt a nem pusztán összegző megközelítést tartom a kötet legfőbb erényének. A szerző első kötete, az 1984-ben megjelent *Együtt vagy külön utakon* politikatörténeti munka volt, rendkívül erős társadalomtörténeti háttérrel: a Kossuth-emigráció tárgyalópartnereinek, a román nemzeti mozgalom képviselőinek társadalmi és szocializációs közeget mutatta be. A következő tanulmányköteteiben (*Nemzetfogalom és nemzetstratégia*, 1993; *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer?* 1995), bár több tanulmányt újból közöl, de már a társadalomtörténet helyett a politika-szociológiai szemléletet érvényesítette. Már nem általában a nemzettudat, hanem az elit nemzetépítő stratégiája került az elemzés középpontjába. Az utóbbi kötetben a latinos, németes kultúrájú, a rendi társadalomban kifomálódott társadalomfejlődési típus és a bizánci, levantei szellemiségű politikai szerkezet szemléleti ellentéteit helyezte a fókuszba.

A *Békétlenség stádiumai* c. könyvet az előző kötetekhez képest emelkedettebb, és az anyagot biztos kézzel rendező „résztevő megfigyelő” hozzáállás uralja. A kapcsolatok működésére koncentrál, és a 19. századi tapasztalatokat a mai vitákra nézve is általánosítja. A szerző – megfelelően a korszemlemnek – a politika- és eszmetörténet antropológiai megközelítése felé ment el.

A kötet tanulmányait a szerző és a szerkesztők három csoportba rendezték. Az első részben a történeti szaktanulmányok kaptak helyet. Ezen belül négy a román nemzeti mozgalom és a Kossuth-emigráció kapcsolatát vizsgálja, további három – jóval rövidebb anyag – a magyar-román viszony történetileg kialakult lélektani, imagológiai problémáit elemzi. A második részben a kilencvenes években született külpolitikai elemzéseket helyezték el. A kötet harmadik blokkjában pedig a szerző recenziói találhatók.

A kötet fogalmi rendszerének három kulcsgondolata van, amely szinte valamennyi tanulmányban megjelenik és a keresett modell lényegét adja. 1. A román politikai élet genesisét meghatározó regionális, kulturális heterogenitás (a moldvai: szláv, lengyel hagyományok; a havasalföldi: török, fanarióta hatás; az erdélyi: közép-európai, magyar, német szerkezetek). Ezek közül a román politikai kultúrában a második vált uralkodóvá. 2. A román állam különböző időszakokban (1859, 1920, 1944, 1990) meghatározó geopolitikai adottságait politikai elitje hatékonyan ki tudta használni. 3. A magyar és a román – egymáshoz képest (is) eltolódott – nemzetfejlődés aszinkronitása és következményei. Mindhárom problémának megvannak a maga szakirodalmi előzményei: Moldován Gergelynél a nem közép-európai politikai kultúra bírálata, Gáldi Lászlónál a román irodalom és kultúra regionális tagolása, Bíró Sándornál pedig az Erdélyen belüli két nemzeti kultúra egymáshoz viszonyított, eltolts fejlődésének leírása. Borsi-Kálmán ezeket a problémákat szintetizálja, de ehhez nem a hagyomány kritikai feldolgozása révén jutott el, hanem ettől teljesen függetlenül a saját kutatásai nyomán. Tehát itt már, az előző tanulmánygyűjteményhez képest, a két társadalomfejlődési típusból adódó politikai kultúra ellentéte mellett,

hosszabb távlatot vizsgálva, a két egymás melletti nemzetépítés időbeni eltolódását domborítja ki.

Módszertanilag két másik hangsúlyeltolódást kell még kiemelni. A konferencia-előadások – tudományos életünkben oly népszerűvé vált – tudományos apparátussal való átirásának szerzőnk sem tudott ellenállni. Ezt azonban úgy oldotta meg, hogy egy-egy történelmi dokumentumból származó szövegrészt helyez a középpontba, és ezeket mint emblematikus szövegeket értelmezi. Pontosabban, jelentés-tartalmát nagy empátiával történelmi összefüggésében helyezi el. (*Töredékes látlelet ...*, 179-192. o.; *Románok magyar szemmel*, 193-201. o.) A másik újdonság az eddigi munkássága finom arcélei, portréi után, hogy Klapka és Zerffi párhuzamos életrajzainak kapcsán egy-egy szocializációs folyamatot ír le, és ebben értelmezi a politika szereplőinek cselekvéseit. (Klapka György, *Genf és a románok ...*, 39-145. o.; *Egy írástudó metamorfózisa*, 299-306. o.) Tehát nála az életrajzi esemény-, kapcsolat- és társadalomtörténeti kitekintés háttér a szocializációs kerethez.

Ezt továbbgondolva Borsi-Kálmán a nemzetstratégiák (értelmezésben: a nemzetépítő elitek jövőképeinek és azok politikai intézményesítésének) geneziséit a társadalomfejlődési típusokra és a nemzetközi viszonyrendszer adta lehetőségekre vezeti vissza, értelmezésében ebben formálódik a magyar-román kapcsolatrendszer.

A szerzői szerep is változott. Az előző tanulmánygyűjteményekben – bár Borsi-Kálmán már a kilencvenes évek elején is diplomataként dolgozott – lélektani vonatkozásokra is rendkívül érzékeny szaktörténészként jelentkezett. *A békéltenség stádiumainak* szerzője már történész-diplomataként értelmez. Azonosult tanulmányozott korszakával, és nem az ügynök vagy a hivatalnok diplomata, hanem a tanácsadó szerepéből látatja a történéseket, szaktudását ajánlja a döntések meghozatalához. Ez leginkább a kötet két legjobb tanulmányában, a Klapka-portréban és a Ludman-tanulmányban érezhető (a *Románia helyzetéről* Ludman-tanulmányként híresült el, mert eredetileg a *Pro Minoritate* ezzel a szerzői álnévvel közölte.) Ez utóbbiban szinte krédót ad a magyar-román tárgyalásokon résztvevő magyar fél számára a másik gondolkodásmódjáról. Jelenkorra vonatkozó külpolitikai fejtegetéseiben – vélhetően a 19. századi tanulságok nyomán – rendkívüli jelentőséget tulajdonít a geopolitikai viszonyoknak: a nagyhatalmi szövetségi kérdésnek. Épp ezért jut el külpolitikai elemzéseiben akár Magyarország esetleges felosztásának lehetőségéig (kilencvenes évek!), illetve megoldásként egy regionális, a közép-európai társadalomfejlődés alapján álló országok összefogásának, szövetségi rendszerének igényéig. Tehát egy erős visegrádi intézményesített együttműködésben látta tanulmánya megírásakor az európai viszonyrendszerbe való integrálódás kiútját. A 19. századi tapasztalatból jön elő: meg kell szüntetni Magyarország geopolitikai súlytalanságát (érdektelenségét). Ez meg is történt, de nem egy regionális szövetségi rendszerben, hanem pl. Taszár révén. A külpolitikai elemzések esetében komoly hiányosság, hogy a magyar-román alapszerződés elemzését leszámítva nem

sok szó esik a magyar külügyi munkáról és az apparátus politikai kultúrájáról. Minden bizonnyal erről is bőséges tapasztalatokkal rendelkezik a szerző.

Borsi-Kálmán könyveivel szemben a könyvtári és levéltári imposztorok nyíltan nem vállalt kritikája, hogy mindig ugyanazt írja, tanulmányait állandóan újraközi több helyütt is, több kötetben, több nyelven. Ennek megítélése ízlés kérdése. De ezek az újraközlések e kötet esetében nagyon jót tettek a publikációknak. Pontosabb lett a fogalmazás. Egyes tanulmányok esetében teljesen átírták a jegyzetapparátust. Jelentősen gyarapodott a bibliográfia és a jegyzetben található kommentár. (Ezt annyira túlzásba vitték, hogy a kötet végén található tájékoztató bibliográfia összeállításának elvét nem is értem. Fontos, a témához szorosan kapcsolódó munkák hiányoznak, míg általános kézikönyvek bekerültek.) E bekezdésben azért használtam többes számot, mert a tanulmányok átdolgozása mögött Filep Tamás Gusztávot is sejtem, aki hírhedt szerkesztőként az OSZK tájékoztató kézikönyvtára pontatlan lexikonadatainak javításával (is) bíbelődik. Tisztelet a szerzőnek, ha alávetette magát a manapság hiányzó szerkesztői szekatúrának.

A recenzens, miután a könyv alapján megkonstruált egy modellt, két továbbgondolásra készítő kérdést fogalmaz meg:

1. Ha a magyar és a román nemzetstratégiák két évszázadon keresztül egymás mellett, párhuzamosan fejlődtek, ugyanazon stációkat járók-e be? Ez egyrészt ellentmondásban áll Borsi-Kálmán eltérő társadalomfejlődési modellekből indító tételével. Másrészt pedig nagy kérdés az, hogy a nemzet kialakulása, a nemzeti érzés demokratizálódása, tömegesedése, a nagy közös élmény mikorra vezethető vissza? A magyarok esetében egyértelmű: 1848-1849-re. Román vonatkozásban 1859-re vagy 1918-ra? Vajon nem alapvető a két nemzetépítés működésének mássága? Vajon a két nemzetépítés a gellneri meghatározás szerint ugyanazon történelmi-kulturális zónához tartozik-e? Ugyanazt az utat járják, vagy csak a jelenség szintjén hasonlóak a folyamatok?

2. Borsi-Kálmán Románia történelmi meghatározottsága vonatkozásában rendkívül hatásosan „fikcióról” beszél, de nem megy tovább. A nemzetépítés során az elit által az elmúlt 150 évben átvett európai intézmények adaptálásának hatékonysága mára vált kulcskérdéssé. A geopolitikai meghatározottsággal szemben az európai integráció folyamatában az adott ország tényleges intézményi működésének teljesítménye vált döntővé. Kérdés, hogy a nemzetstratégiák nyomán létrehozott intézmények mennyiben szervesültek a román társadalomban, és ez az adaptáció mennyiben vitte közelebb a román nemzetet egy másik európai társadalomfejlődési típus-hoz, ahhoz, amelynek intézményeit átvették.

Ezek a kérdések azonban nem csupán a magyar-román viszony vagy a román társadalomfejlődés értelmezésekor jelentkező problémák, hanem közép-európai régióinkra is érvényesek. S talán a szomszéd országok történeti folyamatainak tanulmányozása abban is segít, hogy a magyar történeti fejlődés alapproblémáit más, gyakran torzított, szélsőségesebb formában láthassuk, legyen az társadalom- vagy nemzetépítés, avagy az elit külpolitikai teljesítménye.

Egy-egy kutatási terület részeredményei akkor lehetnek maradandóak, ha a ténybeli feltáráson és rendszerezésen (a mesterségbeli munkán) túl új megközelítési lehetőségeket alkalmaznak, új kérdések felvetésére és a jelenségek, viszonyok újratárgyalására adnak lehetőséget, ha egyszerűsített modellt adnak a problémák tagolására. A magyar-román viszony kutatói új értelmezési kereteket keresnek. Ezek egyike pedig éppen a bemutatott kötetben látható.

KETTEN EGY KÖNYVRŐL

Krausz Tamás (szerk.):

A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak, Rigómezőtől Koszovóig.

Budapest, 1999, Napvilág Kiadó, Politikatörténeti Füzetek XIII., 139 o.

Haknizó magyar történetírók a Balkánról

Hakni. Ez a rossz ízű német szó jut az eszembe a Politikatörténeti Füzetek **XIII.** kötetét olvasván. Ne tanakodjunk persze azon, hogy a tizenhárom szerencsés szám-e vagy sem, hiszen a kötet eleve igénytelen. Megdöbben, hogy a kötet milyen infernális állapotában mutatja be a honi kelet-európai és újkor-történetírás állapotát. Mai magyarországi történésznek tartván magam, a szégyentől égő arccal és remegő gyomorral tettem le a füzetnyi kötetecskét. Olyan felháborító tévedések, alapvető hibák, és helyenként olyan, publicisztikaként is útszéli hangnem jellemzi, hogy egy ilyen kötet következmények nélkül nem maradhat! Nyilvánvaló dilettantizmussal szemben nem segít a pietás. Szerzői arra törekedtek, hogy a Jugoszlávia szét hullását követő feszültségből akasszanak le egy kis morzsát. A névsor ugyan imponzans, a kötet résztvevői azonban szemmel láthatóan nem törekedtek arra, hogy tudásuk legjavát nyújtsák, illetve akik erre törekedtek, szemmel láthatólag hiányt szenvednek vágott dohányban. Mindezekon túl a kötet teli van olyan sajtóhibákkal, hogy az olvasó számára kiderül, még a titkárnő sem vette magának a fáradságot, hogy újjá- bocsátása előtt átolvassa a szöveget. Ha megteszi, akkor nem lenne olvasható, hogy „Az osztrák (*sic!*) állam sajátos birtokviszonyokat honosított meg, a föld a szultán tulajdona volt, lovas katonai szolgálat fejében odaadta a szpáhiknak.” (12.). Niederhauser Emil nyilvánvalóan az oszmán államra gondolt, bár az általa felvázolt birtokviszonyokat turkológusként árnyalni tudnám. A kötetten egyébiránt végigvonul a térség történetét nagyban meghatározó Oszmán Birodalom és az Iszlám iránti ér-

zékletlenség. Holott a magyar tudományosság Hegyi Klára személyében rendelkezik turkológus balkanistával, a balkáni Iszlámnak pedig folyóméterekre rúgó irodalma van. Ugyanez a helyzet az albánokkal. E térség szempontjából kulcsfontosságú nép viszonyait sem mutatja be autentikus szakember, holott Schütz István személyében akad kutatójuk. Jemnitz János tanulmánya is bukfencsel kezdődik: „Ami Magyarországot és a délszláv régiót, Szibériát (*sic!*), majd Jugoszláviát illeti, nem is az első szerencsétlen találkozásról beszélhetünk.” (71.). A szerző nagy valószínűséggel Szerbiára és nem Szibériára gondolt. A kötetcskén szintúgy vörös fonalként húzódik végig az átírások és jegyzetelési technikák gyakran egy írásban belül is megmutakozó következetlensége. Ugyanez vonatkozik a terminológiára is. Nem szólok itt a török szavakról, de akkor is bosszantó Székely Gábor cikkében az orosz és német nevek hibás használata. Basily orosz főkonzul Baszilij; az Osztrák–Magyar Monarchiát Konstantinápolyban képviselő követ neve magyarul nem Freiherr von Calice, hanem (von) Calice *báró* (61.)! Ugyanez a helyzet (von) Richthofen *báró* német helyettes külügyi államtitkár neve esetén is, lévén, hogy a német Freiherr von kifejezést magyarul automatikusan fordíthatjuk. Ugyanakkor a nemzetközi vizsgálóbizottság német nevét, ha már beírjuk, nagybetűvel írjuk: *Enquetekomission*. Azt szintén nem értem, 1899-ben Németország hogyan érezhette magát fenyegetve Kelet-Poroszország *nyugati* határán (kiemelés tőlem, D. M.) az orosz hatalom által? Valószínűleg félreértésről van szó. Szintén helytelen a szerb Wejlkovi név használata is magyar szövegben. Ugyanez az egyik gond Kapronczay Péter tanulmányával is: a szerző folyamatosan keveri a szerb nevek (szerbhorvát) latin átírását és a magyar kiejtés szerinti átírást. Akad, hogy egy egységen belül is: „*Atanasije Urošević*: Etnyički procesi na Koszovu tokom turkske vladavine. Belgrád, 1987”, „Branislav Nušić: Koszovo – opis zemlje i naroda. Matica srbska – Novi Sad, 1902” (32., jegyzetekben).

Ami a kötetbe foglalt tizenegy eredeti írás tartalmát illeti, nem lépnek túl egy történelemtanári továbbképzés színvonalán, igaz, a stílus és a hangvétel miatt az összbenyomás már a nyolcvanas évek elején „balosnak” tűnt volna. Az a megállapítás ugyan igaz, hogy a Balkán a 19. század közepe óta a nagyhatalmak játszótere, de a tüzet ők legfeljebb csak fűjtatják, a gyúanyag helyben adott. A térség sajátos viszonyairól, netán a kulturális antropológus szemével, nem tudunk meg semmit, holott e témának is vannak magyar kutatói. Ennyit azért megjegyeznék, hogy Krausz Tamás szerkesztői előszavának megállapításával szemben 1999-ben Magyarország nem került „háborús viszonyba” Jugoszláviával. Egyrészt azért nem, mivel a nemzetközi jog ilyen nem ismer, másrészt a bombázások következtében a két ország között nem állott be hadiállapot. A két ország között béke volt, normális határforgalom működött. El lehet ítélni egy politikai aktust, téves dolgokat állítani azonban nem szükséges róla!

A kötet írásait olvasgatva az a benyomása is támadhat az olvasónak, hogy a kötet szerzői és szerkesztői egy meglehetősen limitált Balkán-képpel dolgoznak. Ez nem baj, ha kötetük a valódi címét viselné – mondjuk azt, hogy „A jugoszláviai

NATO-beavatkozás előzményei” –, de így bizony fájdalmas a hiánylistánk. A szellemeskedő cím ellenére senki sem elemzi a két rigómezei csatát, jószereivel homályban maradnak a karlócai és a poľareváci békék. Nincs önálló tanulmány a görög szabadságharcról, általában Görögország a térség perifériájának tűnik. A beavatkozó nagyhatalmak közül – Diószegi István tanulmányát leszámítva – eltűnik Olaszország, és alig hallunk Franciaországról. Ennek kapcsán nem derül ki az sem, hogy a 19-20. századi Balkán története szervesen kapcsolódik a Kelet-Mediterráneum egészéhez, akár Észak-Afrikáig is terjednek történetének szálai. (A görög szabadságharcban az egyiptomi pasa beavatkozása váltotta ki a nagyhatalmak fellépését!) Bár az Osztrák-Magyar Monarchia hagyományai folytán Magyarországon a történeti szemlélet szigorúan kontinentális, a 19-20. századi balkáni játszmák a görög szigetvilágon keresztül szervesen kapcsolódnak a Földközi-tenger keleti medencéjének történéseihez is, és nem csak a szorosok és oroszok kérdése volt ez. A Balkán legújabb története elválaszthatatlan attól a hatalmi versenyfutástól, amely már 1912, Kireneika, Tripolitánia és a Dodekanészosz olasz okkupációja óta éleződött ki London és Róma között. Márpedig Rómából nézve Albánia, a konstantinápolyi Pera, a Dodekanészosz és a jelenleg Líbiának hívott török tartományok egy régiót alkotak, amely ráadásul jelentős és évszázados olasz lakossággal is bír. Oroszország balkáni jelenléte pedig elválaszthatatlan kaukázusi jelenlététől. A 19. század ismétlődő török-orosz háborúi ugyanis kétfrontosak voltak. Oroszország libikókaszerűen alkalmazta a nyomást hol keleten, hol nyugaton, s így igyekezett feltörni – a közhiedelemmel ellentétben szívósan védekező – oszmán hatalmat.

Ez a nézőpont azonban teljesen kimaradt a kötetből. A diplomáciatörténeti írások elsősorban az orosz-osztrák és magyar-német tengelyen mutatják be a történéseket, csak a második világháború kapcsán kerül a látókörünkbe Olaszország, a tenger viszont sehogyan sem. Holott legalább az Adria feletti olasz-osztrák-magyar vetélkedés erejéig szóba kerülhetett volna. Ugyanígy hiányzik a török reformkor, az 1839-ben megkezdődött *Tanzimât-i hayriye* bemutatása is. Márpedig 1815 és 1878 között az oszmán hatalom nem csak passzív szereplője volt a nagyhatalmak játszmáinak. Európa beteg embere 1839 és 1856 között látványosan gyógyulni látszott, pozíciói a térségben kikezdhettek bizonyultak. A birodalom intézményrendszere pedig szilárdan meghatározta a balkáni kisebbségek életét.

Bár elsősorban Niederhauser Emil tanulmányától várhattuk volna a bemutatását, megjegyzendő, hogy az ottomán berendezkedés teljes ismeretlensége minden szerzőre jellemző. Többé-kevésbé Ivo Andrić és Gárdonyi Géza irodalmi törökségképe köszön vissza a kötet lapjairól. Megjegyzendő az alábbiak: a Balkán az Oszmán Birodalom számára anyaterületnek számított, maguk a törökök itt sosem tekintették magukat megszállóknak. A birodalom keresztény, nem muszlim alattvalói életében föltétlenül meg kell különböztetnünk azt a jogi változást, amelyet 1839-ben a güllhánei *hatt-i şerif*, azaz a reformok hivatalos kezdete okozott. Ez ugyanis egyenjogúnak ismerte el a birodalom különféle felekezeteit, azaz legalábbis formá-

lisan megszüntette a muszlimoknak a nem muszlimok feletti, az Iszlám tanításaiból következő szupremációját. Ezt követte a reformok ismételt megerősítése 1856-ban, az *Islahat fermani*, amely a nem muszlimok teljes hivatalviselési és büntetőjogi egyenlőségét jelentette ki, végül a folyamat az 1876-ban kibocsátott, Mithat pasa-féle alkotmánnyal (*Kanun-i esâsi*) tetőzött. Ezt követte, az 1878-as vereség hatására, az alkotmány felfüggesztése, ami 1908-ig tartott. Magát az 1839 előtti korszakot is számos kisebb egységre bonthatjuk, de tekintve, hogy a kötet tanulmányai nem mennek vissza ezekbe az időkbe, mi sem beszélünk erről.

Gazdaságilag és társadalmilag az alapvető változást az 1814 és 1826 közötti évek hozták, amikor a II. Mahmúd szultán felszámolta a tartományúri hatalmat (*derebeylik*). A tartományúri hatalom jelenléte pedig a 17. század folyamán alakult ki, amikor összeomlott a korábbi, szigorúan központosított közigazgatás. A 17. századtól kezdve eltűnt a korábbi gyermekadó (*devşirme*) is, viszont a balkáni parasztság zöme elvesztette a földjét. A Balkánt különösen érintette még két oszmán pénzügyigazgatási lépés, egyfelől az Ottomán Államadósságok Igazgatósága (*Düyun-i Umûmiye Müdürlüğü*) létrejötte 1881-ben, amely egyrészt először jelentett – a macedóniai pénzügyi reformok előtt huszonnégy évvel – külföldi ellenőrzést a birodalom pénzügyeinek egy része felett, átvállalva ugyanakkor az államadósság törlesztésének jelentős részét is. Ez a szervezet, amellelt, hogy egyfajta jövedéki igazgatóságként működött, hivatott maradt beszélni azoknak a kultartományoknak a jövedelmeit, amelyek 1908-ig formálisan még adóval tartoztak a birodalomnak. Bulgária és Kelet-Rumélia, Ciprus, sőt Görögország is részt vett a birodalom adósságainak törlesztésében. Másodjára következett csak be, a müztzégi konferencia nyomán, a megmaradt három ruméliai tartomány pénzügyeinek részleges nyugati ellenőrzés alá helyezése.

A térség árnyaltabb, vagy talán valóságos bemutatásához azért is szükséges a tágabb kontextus, mivel nem csak az a tény, hogy az 1908-as ifjútörök forradalom alatt és előtt a VMRO – az örmény dasnakokhoz hasonlóan – ténylegesen együttműködött az ifjútörökökkel (s kezdetben élvezték a birodalom legnagyobb keresztény kisebbségének számító görög lakosság nyílt szimpátiáját is), de az is tény, hogy a birodalom keresztény kisebbségei 1910-ben közös frakcióval jelentek meg az oszmán parlament alsóházában (*Meclis-i me'busân*). Ez volt *Heyet-i müttefika-yi Osmâniye*, amelyet az Egység és Haladás frakciójából kivált délszláv, örmény, görög, albán, kurd és cserkesz parlamenti klubok hoztak létre, az *Osmanl* című újság köré szerveződve. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az 1908. évi forradalom után újból összehívott oszmán alsóház képviselőinek nemzetiségi megoszlása a következő volt: 147 török, 60 arab, 27 albán, 26 görög, 14 örmény, 10 délszláv és 4 zsidó. A kurdok ekkor még nem jelentkeztek önálló frakcióval.

Konstantinápoly periférikus értékelése nem csupán azért érthetetlen, mivel ez a város kiemelkedően fontos és aktív nemzetközi diplomáciai és kereskedelmi csomópont volt, hanem azért is, mert a Balkán-háborúk nyomán felemelkedő új balkáni elit (a szerb és a görög kivételével) itt szerezte meg magasabb műveltségét. Itt sze-

retném megjegyezni, hogy akár a gallipoli csata, ahol Mustafá Kemal (a leendő Atatürk) és Winston Churchill voltak az igazi ellenfelek, akár pedig Isztambul brit megszállása és az utolsó oszmán parlament Máltára deportálása bizvást kimerítené a kötet címének témáját, ha azt szerkesztői komolyan vették volna. A Balkán-fogalom tágabb értékelését nem csak ez indokolja. Világosan látható ugyanis, hogy az összeomlófélben lévő oszmán állammal szemben alkalmazott pénzügyi és politikai szankciókat a nagyhatalmak először a birodalom sajátos leányállamán, Egyiptomon kísérletezték ki, mely ország egyébként az oszmán világ sajátos túlélője maradt 1952-ig. Nem véletlen, hogy az antikemalista török elit éppen itt keresett és talált menedéket.

De hogy ne tűnjek elfoglaltak, itt szeretném megjegyezni, hogy a kötet egyik tanulmánya sem foglalkozik Romániával vagy Görögországgal, holott akár a két világháború, akár az őket követő rendezések és újrendezések során ezek az országok krucsiálisnak tűnnek. Horribile dictu, a trianon-versailles-sčsvcs- békerendszerek, illetve a bécsi döntések is ide tartoznának. Esetleg a ciprusi kérdést lehetett volna területi illetékesség hiányában kihagyni. A kötet azonban, szögezzük le ismét, nem a Balkán történetét kívánja bemutatni. A cím hazudik.

A kötet tanulmányait részletesen ismertette szeretném megjegyezni, hogy közülük három eleve nem üt meg semmiféle tudományos mércét. Krausz Tamás írása (*A nagyhatalmak és a Jugoszlávia elleni légiháború okai*, 119-128.) közönséges politikai publicisztika. Kapronczay Péter írását (*A koszovói konfliktus történelmi, politikai és kulturális háttere*, 23-26.) azzal kezdi, hogy „Be szeretném bizonyítani, hogy Koszovó a szerb történelmi tudat meghatározó eleme: ősidőktől vallási-kulturális központ, ennek a tartománynak a földjében mélyen gyökerezik a szerb nemzettudat.” Egy így kezdődő tanulmányra nem szükséges időt pocsékolnunk. Az ifjú titán okulására azért annyit elmondhatunk, hogy *bebizonyítani* evidenciákat nem lehet, s éppen ezért nem is szokás. Az albán individualizmus és a török uralom összefüggése nagy valószínűséggel egy, a 20. század elején kiadott szellemtörténelmi munkában sem állná meg a helyét. Megjegyzendő, hogy az albánok a végső elszámolásban a török uralomnak nem annyira áldozatainak, mint haszonélvezőinek és leghűségesebb kiszolgálóinak tekintendők. Bár a 20. század elején kialakuló albán nemzettség, különösen az anyaországgá lett területeken, valóban kihangsúlyozta a törökséget és az albánság ellentétét, a valóság zöme mohamedanizált, és a 16. századtól kezdve a 19. század legvégéig a birodalom leghűségesebb, de mélyen konzervatív hívei voltak. Kulturálisan éppen úgy nem különültek el a törököktől, ahogy a bosnyák muzulmánok (vagy éppen az anatóliai kurdok) sem. Jellemző módon a modern albán irodalmi nyelv és helyesírás megeremtője, Sami Frasherri efendi Šemšeddin Šami bey néven az oszmán-török irodalmi nyelv utolsó nagy kodifikátora, akinek szótára, a *Kâmfş-i Türkî* itt áll az asztalomon, s ő írta az első török lexikont is. Az egykori Jugoszlávia albán kultúrája pedig joggal tekinthető a balkáni Iszlám utolsó nagy fellobbanásának (s most valószínűleg megerősíti a bosnyákok retradicionalizációja).

A kosovói konfliktus kérlelhetetlenségének éppen az volt az oka, hogy nem csak két etnikum ütközött itt össze, hanem két, egymással összeférhetetlen vallási és kulturális tradíció is. Márpedig ez a mai balkáni szituáció egyik kulcsa. Miközben a kommentárok folyamatosan etnikai konfliktusról beszélnek, a térség igazi tűzvonalai éppen a vallások mentén lobbantak fel. A kemény szembenállás ellenére a horvát-szlóven vagy a szerb-macedón viszály soha nem vált éles konfliktussá. Ugyanakkor a kívülálló szemével nézve egymás természetes szövetségeseinek számító katolikus horvátok és bosnyák muzulmánok egymást is támadták, miközben az ortodox szerbek meg mindkettejüket. E konfliktusok jellemző módon akkor lobbantak fel teljes lánggal, amikor az eltérő kultúrák követői hierarchikusan tagolt településrendben éltek együtt. Jó példája volt ennek Szarajevó, illetve Kelet-Bosznia. Különösen szórakoztatók Kapronczay fejtegetései az albánok eredetéről (27.). Ptolemaiosz nyilvánvalóan a kaukázusi Albániát emlegeti e néven. Az általa „*illiricum albanicum*” formában leírt elnevezést latinul *Illyricum albanicum*-nak kell írni, s nem kurziváljuk. Az a feltételezés, miszerint az albán etnogenezisben az illírek mellett a pelaszgok is szerepet játszhattak volna, több mint délibábos, lévén, hogy csak az antik görögység hagyományából ismert, s a saját előnépüként számon tartott pelaszgok eltűnése és az illírek feltűnése között több mint egy évezred telt el. Furcsállhatjuk azt is, hogy az albánság kialakulása kapcsán szó sem esik az Epiruszi Despotátusról sem, holott ez a posztkomnénida bizánci leányállam közvetítette először az államiság tradícióját a leendő albán földre, s nyilvánvalóan nagyobb hatással volt az albánság megszerveződésére, mint a pelaszgság. Például így került az albánok közé az egykori kelet-római (illetve még korábban szászánida) császári jelkép, a kétféjű sas is. Kapronczay helyesírási leleménye, „az Észak-Albán terület” mellett különösen tetszik az alábbi mondata: „Az 1909-ben az „Egység és Haladás” nevű mozgalom által megfogalmazott albán kulturális, gazdasági és politikai követeléseket a Porta visszautasította ...” Az Egység és Haladás (oszmán-törökül *İttihâd ve Terakki Cemiyeti*) ugyanis az ifjútörökök pártja volt, s valóban nem képviselt albán érdekeket.

A kötet harmadik elfogadhatatlan cikke Hajdú Tibor tollából született, már a címe is merész: *A Balkán múltja és jövője* (99-108.), de helyett honi aktuálpolitikai agitációt olvashatunk. Történelmi szemmel bírálhatatlan, mivel nem történelmi szakmunka, ugyanakkor politikai publicisztikának is rossz. Azt a kijelentését, hogy Szovjet-Oroszországban meg tudták oldani a népek együttélését, csak mosolyogva olvashatjuk. Azt, hogy a túlzott nacionalizmusok ellen alkalmasint segített egy külső párttitkár, nem tudjuk elfogadni. A Szovjetunió (s nem Szovjet-Oroszország, mely állam 1924-ben megszűnt) felbomlásának előjátékát jelentette, amikor egy Kolbin nevű, uráli alkoholistával váltották fel Dinmuhammed Qonajevet. Ne felejtjük el azt a szovjet szalóigét, hogy orosz ajkakon a népek barátsága mindig erőszakos oroszosítást jelent. Az a kijelentése, miszerint a nemzeti örendelkezés elve mára kihalt, ostobaság. Legalább Bibó Istvánnál tájékozódhatott volna. Azt a hisztérikus kijelentését, hogy van nemzeti jellem, s a szerbek sosem túrték, hogy földjünkön idegen hadak tartózkodjanak (Al-

lahra, hát a törökök...?!) bosszankodva vágnánk a kukába, ha nem kellene róla recenziót írjunk. Mindenesetre megjegyeznénk, hogy kijelentéseivel ellentétben Montenegro nem létezett az Árpád-korban, így velük nem is dacolhatott.

A kötet tudományos értékkel bíró cikkei közül Niederhauser Emilé (*A két Balkán-háború és előzményei*, 11–36.) könnyed, élvezetes és felszínes összefoglalása annak, amit a Balkán történetéről egy középiskolai tanárnak tudnia illik, valóban meg is állná a helyét a *História* vagy a *Rubicon* hasábjain. Ha azonban úgy veszem, hogy valóban egy tudományos igényű konferencián hangzott el, akkor bizony túl felszínesnek mondható. Az írás első mondata: „A Balkán története voltaképpen Bizánccal kezdődik.” – eleve félrevezető. Közhelyes, ámde mégsem igaz. A Balkán története – hasogassuk csak a szórszálakat! – természetesen a neolitikumban kezdődött. Ugyanakkor maga a földrajzi fogalom (eredetileg többes számban: *Balkanlar*) természetesen török eredetű. Bizánc nyilvánvalóan a mai napig érvényes kulturális mintát adott, azonban politikátörténetileg (főként a bulgárok kapcsán) éppen a balkáni kis államok és Bizánc küzdelmei határozták meg a térség sorsát, valamint az egyházszakadás, amelyről a kötet egyetlen írása sem beszél. Holott éppen ez alapozta meg az oszmán berendezkedés sikerét az ortodox területeken. Az ortodox papság ugyanis inkább vállalta az oszmán uralmat, mint az uniót. Szintúgy árnyalatlan a török berendezkedés képe is, hiszen a Niederhauser Emil által leírt kép maximum ha a 17. századig volt érvényes. Ami a Niederhauser által említett gyermekösszeírást és sorozást (*devşirme*) illeti, az nem általában a balkáni keresztény fiúgyermekre terjedt ki, hanem csak azokra a területekre, amelyet az Iszlám katonái fegyverrel a kezükben hódoltattak meg. Jogi alapja ugyanis az volt, hogy a saría (törökül *seriat*) értelmében a fegyverrel meghódoltított terület ötóde (*hums*) automatikusan a kincstárt (*beytü'l-mâl*), illetve török felfogásban a szultán személyét illeti meg. Nem szedték a görögöktől, és nem szedték a török hódoltsági területként a Balkánhoz sorolandó magyar hódoltságban sem (Szapolyai kézcsofka önkéntes behódolásnak minősült.) Erővel nem kellett őket iszlamizálni, lévén, hogy az iszlám jog szerint minden gyermek eleve muszlimként születik, legfeljebb, rossz vallásban felserdülvén, annak a követőjévé válik. Így a török hatóságok a minden esetben serdületlen gyermekeket eleve muszlimnak tekintették. Az így begyűjtött gyermekek egy része felserdülvén valóban a janicsárságba került, jelentős részüket azonban udvari szolgálatra rendelték. Hóhértól a nagyvezírig bármi lehetett belőlük (e réteg összefoglaló neve a *kapikulu*, azaz portai szolgálja.) A *devşirme*, amíg szedték, az iszlamizált bosnyák és albán lakosságot is érintette. Sőt a muszlim lakosság, adott esetben, akár csellel, kereszténynek álcázva is megkísérelte fiúgyermekait közvetlen udvari szolgálatra adni ezen a módon. Ami a török birtokviszonyokat illeti, egyszerűsítés, de még általános iskolában is kerüendő, hogy a szultán szpáhiknak osztotta ki a földet. Az oszmán birodalomban a szolgálati birtokok (*timar*, *zeamet*, *hass*) jelentős részét eredetileg a szpáhik kapták, azonban ez nem volt kizárólagos, sőt, éppen Kocsi bej híres beadványából (*Risâle*) tudjuk, hogy a 17. századra már éppen nem ez volt a jellemző, maga a szpáhi-réteg ekkorra gyakorlatilag el is tűnt. Ami a görögöket illeti, nem

lett volna érdektelen arról olvasni, milyen pozíciókat töltött be a görög arisztokrácia a birodalomban, hiszen nem csak a dunai fejedelemségek vannak a fanarióták kezében, de egyes kutatók a Köprülü restaurációt éppen a török katonai és a görög kereskedő arisztokrácia szövetségének tekintik. Görögökkel találkozhatunk a birodalom központi, korábban kizárólagosan muszlimoknak fenntartott államigazgatásában is. 1685-től kezdve egészen 1821-ig folyamatosan görögök, illetve balkáni keresztények töltötték be az udvari főtolmács tisztét. Megjegyzendő, hogy a Niederhauser Emil által meglehetősen romantikusan, Verne Gyula *Dunai hajósának* stílusában ábrázolt Botev-féle lázadás – ma úgy mondanánk: terrorista akció – kapcsán emlegetett *basi-bozúk* (helyesen: *bašebozúk*) nem a reguláris csapatoknál is kegyetlenebb helyi lakosok voltak, hanem – hagyományosan – önkéntesek, akiknek a zömét a nomádok köréből szervezték be. Ugyanakkor megdöbbentő, hogy Niederhauser Emil az 1876. évi oszmán alkotmányt, amely az iszlám világ első ilyen jellegű kísérlete volt, mindössze csak egy, a szultán részéről a nyugati hatalmak orrára kent fricskaként ábrázolja. Maga a Mithat pasa féle alkotmány ugyanis betetőzte a birodalom fél évszázada folyó reformációit.

Kiemelendő, hogy az 1878-as orosz-török háború és a Berliini Kongresszus nem ért meg a kötet szerkesztőinek és szerzőinek egy külön cikket. Ugyanígy nem foglalkozik a kötet Bosznia sorsával sem, arról szemérmesen hallgat. Általában véve megdöbbentő, ahogy a kötet szerzői konzekvensen ignorálják a balkáni muszlimok meglehetősen tudatos és kegyetlen kitelepítését a félszigetről, holott ez volt az előjátéka annak, ami az 1990-es években Boszniában és Kosovóban történt. Ennek kapcsán ideje lenne szakítani azzal a kétszeresen is perverz történeti képpel, amely a magyarországi török hódoltságot egyfajta gemütlich rokonlátogatásként aposztrofálja, ugyanakkor a balkáni függetlenségi háborúkat a pártos romantika fényében ábrázolja!

Palotás Emil írásából (*A cári Oroszország és a Balkán*, 37-46.) megtudhatjuk, hogy Oroszország a publicisztikai közhelyekkel ellentétben nem akarta megszerezni magának a szorosokat, s nem is tudta volna, illetve, hogy nem a pánszlávizmus, hanem a tiszta hatalmi technológia vezette az orosz politikát a Balkánon. Megtudhatjuk, hogyan becsülte túl erejét Oroszország 1878-ban, illetve utána, amikor látványosan kiszorult a térségből. Megtudhatjuk azt is, hogyan futottak egymás mellett az ifjútörökök, az osztrák-magyarok és az oroszok 1908-ban. Maga az összkép végül úgy rögzül az olvasóban, hogy a cári Oroszország 1878. évi sikere ellenére is legfeljebb ha túlméretezett vágyakat kergetett a térségben. Ugyanakkor fájó, hogy az oszmán birodalom nemzetközi pénzügyi ellenőrzése kapcsán az 1903 után kidolgozott macedóniai rendezést tartja az első nyugati beavatkozásnak a térség pénzügyeibe. Igaz ugyan, hogy az 1881-ben felállított Ottomán Államadósságok Igazgatósága elvben a Pénzügyminisztériumtól független szervezetként működött, ugyanakkor annak számos kül- és belföldi funkcióját is átvette. A macedóniai rendezések kapcsán érdemes lett volna azt is megemlíteni, hogy a területen lehet, hogy délszláv nyelvi majoritás érvényesült, de ugyanakkor egyértelműen muszlim vallási többség is. 1904-

ben 1 508 507 muszlim állt szemben itt 307 000 görög és 796 479 bulgár ortodoxsal, míg 1906-ra ez az arány így módosult: 1 145 849 muszlim, 623 197 görög és 626 177 bulgár ortodox. Érdekes arányok ezek! Ugyanakkor ha már kihangsúlyozta a macedóniai nemzetközi csendőrség szerepét, legalább egykori parancsnoki stábfőnökének, Lamouche ezredesnek két könyvét (*Quinze ans de la histoire balkanique*, Paris, 1928; *Histoire de la Turquie*, Paris, 1953) megemlíthette volna.

Pölsöskei Ferenc írása, *Az Osztrák-Magyar Monarchia Balkán-politikája az I. világháború előtti években* (47-53.) korrekt összefoglalása mindannak, amit erről a témáról tudni illik, de hat oldalon új eredményeket nem várhatunk.

Székely Gábor írása, a *Békekonzferenciák Hágában és a Balkán, 1899-1914* (55-70.) lényegében ott tanulságos, hogy megtudhatjuk belőle: a Balkánon, illetve az első világháború előtt a szép szavaktól eltekintve eleve nem volt esély a konfliktusok békés rendezésére. Zavaró viszont, hogy a szerző nem használta a magyaron és a németen kívül egyéb nyelvű forrásokat.

Jemnitz János tanulmánya (*A szerb szocialisták, a balkáni „kérdés” és a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom*, 71-79.) fejt ki a legőszintébben azt, ami a kötet szerkesztőit vezérelte: Magyarország a 20. században ötödször keveredik konfliktusba déli szomszédjával, alapvetően idegen érdekekért. Jemnitz érvelése hamisítatlanul a régi vágású párttörténésszé. A nagyhatalmak imperialista törekvései – és az általuk gerjesztett nacionalista agitáció – gonosz dolgok, azonban mindig voltak ellenerők, magyarok, szerbek, bolgárok egyaránt. A magam részéről élvezettel olvastam a balkáni szocialista mozgalomról írott sorait (bár a gyengesége és jelentéktelensége ellenére mégis létező ottomán szocialisták mozgalma természetesen kimaradt, holott az 1910-ben Hüseyin Hilmi által Isztambulban alapított párthoz kapcsolódik a ladino nyelv utolsó politikai szerepe), különösen a balkáni szociáldemokrácia háborúellenessége ragadott magával, mégis maradt hiányérzetem. *A historia est magistra vitae* ősi – és a mai történettudomány által már régen meghaladott – elve köszön vissza ebből az írásból, amelyből így sem a balkáni szocialista mozgalom történetét, sem a nyugat- és közép-európai szocialisták Balkán-képét nem ismerhetjük meg alaposan. Ráadásul, tegyük hozzá, a Balkánon korántsem a szociáldemokrácia volt a legjellemzőbb politikai ideológia ekkoriban. Magáról a világháborúról azonban nem hallunk.

Diószegi István írása (*A balkáni országok útja a nagy háborúba, 1940-1941*, 81-89.), örökzöld témát vázol elénk. Tekintve, hogy a kötet írásait kronologikus rendbe fűzte a szerkesztő, már az is beszédes, miről nem beszél a kötet. A két világháború közötti korszakról nem született önálló értékelés. Holott már csak a magyar szempontból is lényeges trianoni-versaillesi békerendszer szempontjából is hasznos lett volna egy ilyen áttekintés. Diószegi István tanulmánya klasszikus értelemben vett diplomáciatörténeti áttekintés, azonban, Niederhauser Emil, Palotás Emil és Pölsöskei Ferenc írásaihoz hasonlóan ez is elsősorban ismeretterjesztő jellegű.

Juhász József írása (*Az albánkérdés Jugoszláviában*, 91-98.) rövid történeti áttekintés után elsősorban a közelmúlt eseményeire koncentrál. Ismeretterjesztési szinten

elfogadható írás. Aki viszont figyelemmel kísérte az elmúlt évek sajtóját, nagy újdonságokra nem számíthat benne.

Bayer József szövege (*A délszláv háború – a szép új világ nyitánya?*, 109-118.) magától értetődően politikai esélylatolgatás, s tetszhet annak, aki az ilyet szereti. Ami nyilvánvaló érték benne, az az, hogy kihangsúlyozza, a beavatkozás felelősséggel jár, továbbá, hogy valóban új nemzetközi jogi helyzet született 1999-ben. Természetesen itt sem maradhatott el a NATO-beavatkozás honi híveibe való belerúgás neves gesztusa.

Ránki György függelékben közölt írása (*A nagyhatalmak harca a délkelet-európai gazdasági hegemóniáért*, 129-138.) a kötet egyetlen, történelmi munkaként értékelhető írása. Kár, hogy közel két évtizede jelent meg először.

Összefoglalásul: egy történelmetjeljesítménynek álcázott, tendenciózus politikai pamfletet olvashatunk arról, hogy a NATO beavatkozása Jugoszláviában milyen veszélyekkel járt, illetve, hogy ennek bizony megvoltak a maga történelmi előképei. Rossz szájjal kell megállapítanunk, hogy a kötetben a Balkánról voltaképpen szó sem esik. Ennél is szomorúbb azt látni, hogy azok a nevek, akik szakmai tekintélyük vagy politikai pozícióik alapján még egy évtizede is egyeduralkodói voltak a magyar kelet-európai újkori történetírásnak, s a mai napig őrzik befolyásukat, ennyire voltak csak képesek. Ennyire, s nem többre. Egyszerűen túrhetetlen ugyanis, hogy azok a személyek és intézmények, amelyek éppen ez irányú elkötelezettségükkel magyarázzák létjogosultságukat, az alapvető, korrekt ismeretterjesztés szintjén sem képesek megszólalni, ha a Balkán vagy Kelet-Európa sorskérdéseiről van szó.

Dobrovits Mihály

Átpolitizált magyar történetírás a Balkánról

E gon Ervin Kisch a második balkán-háború végnapjairól tudósítván egy este elkeveredett egy albániai török katonatiszt házába, kinek heves és szerelmes közeledését ékes francia nyelven volt kénytelen elhárítani. Ez azért is sikerülhetett neki, mert a prágai újságíró és az albán helyőrség török tisztje képes volt közös nyelvet találni: adott esetben a franciát. Az érdeklődő és kívülről megfigyelőnek olyan érzése van, hogy a Balkán (mint olyan) megértéséhez, leírásához ma is elkelne egy olyan nyelv, melyen valóban kommunikálhatnánk a Balkánról és a Balkánnal.

Magyarország (és ne feledjük: Erdély) történelmének fontos „kontextusa” a Balkán története. Így volt ez a honfoglalás idején, a vegyesházi királyok uralkodásakor, a hódoltság korában éppúgy, mint az új és legújabb korokban. Természetesen

a Balkán története nem más országok, nemzetek, „civilizációk” történelmének kontextusa kizárólag, még ha időnként úgy is gondoljuk. Ám nem véletlen, hogy a modern magyar (nemzeti) történettudomány intéstitúciói megeremtetőinek legnagyobbika, Thallóczy Lajos történétírói és forráskiadói életművében a Balkán központi szerepet játszott. Természetesen a Balkán nem önmagában, önmagáért érdekelte Thallóczyt, ahogy mentorát, Kállay Bénit sem. Egy olyan korban foglalkoztak a magyar-balkáni kapcsolatokkal, amikor a történelemtudomány bevallott funkciója nem volt más, mint példatárak készítése a politika számára. Kállay és Thallóczy leplezetlenül képviselték koruk magyar nemzeti és osztrák-magyar birodalmi külpolitikáját, a történettudomány és a nagypolitika között ingázva. Leegyszerűsítve arról van szó, hogy a Berlini Kongresszus (illetve pontosabban: a Budapesti Szerződés) és a „disznóháború” közötti évtizedekben nem csak az okkupált Bosznia, de Szerbia sem volt, mert nem lehetett a nemzetközi politika szuverén alanya, sorsukról Bécsben (és Budapesten) döntöttek. Ez volt egyben a korszak magyarországi balkanisztikájának aranykora is. Annak irodalmáról mindaz, amit Edward Said a klasszikus nyugati (imperialista) „orientaliztikáról”, az orientalizmusról szóló alapművében bemutatót, szintén elmondható. Az végső soron nem a Balkánról, annak kultúrájáról önmagáról szólt, hanem a magyar és osztrák-magyar politikai kultúráról. Igaz mindez a Kanitztól Németh Józsefíg ívelő magyar balkanisztikai szakirodalomra is. A 19. század második felétől az első világháborúig tartó korszakban a magyar balkanisztika mögött mindig ott állt egy nagy- (és Budapestről nézve még nagyobb) vizionált hatalom és az általa képviselni vélt imperialista kultúrfőlény. Ugyanakkor a mából nézve egyértelmű az érdeklődő utódok számára, hogy a korabeli balkanisztikai szakirodalmat – minden agresszív kultúrkampfos imperializmusa mellett – olyan szerzők és művek jellemezték, akik és amelyek a korabeli tudományosság minden igényét kielégítették. A legjelentősebb, reprezentatív szerzőket a lenyűgöző tárgyi tudás, a főlényes szakirodalmi és forrásbéli tájékozódást megkönnyítő nyelvismeret mellett a tiszta és fegyelmezett stílus jellemezte. Hunfalvy Pálnak, aki például kamaszkorában tanult meg magyarul, balkanisztikai és román-tárgyú, magyar nyelven írott tanulmányai ma is gördülékenységgükkel, főlényes stílusukkal hatnak.

Kedves múlt századi szerzőim számára a Balkán önmagában sosem volt érdekes kutatási tárgy. Az csak annyiban volt fontos és tudományos diskurzusra méltó, amennyiben a magyar és a virtuális magyar-osztrák birodalmi politika példatárául, ideológiájául szolgálhatott. Ám még a legnyilvánvalóbb módon politizáló szerző, Kállay Béni is kényesen ügyelt a korabeli tudományosság szabályainak betartására.

Az alapító atyák utódai (Kniezsa István, Gál István, Horváth Jenő, Elekes Lajos, Hadrovics László, Makkai László, I. Tóth Zoltán, Thim, Miskolczy, Bajza stb.) igyekeztek megfelelni elődeiknek. Nem csak szakmailag. Mint a Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága 1942-es irányadó kiadványából kiderül, az alapító atyák politikáját is vállalta a balkanisták második nagy nemzedéke: „A magyarság történeti helyzetének és az ebből folyó nemzeti hivatásnak minden történeti érzékű magyar

nemzedék tudatában volt. Környezetünkől és szomszédságunkból történeti múltunknak megfelelően legállandóbb a Balkán iránt volt az érdeklődés. A magyar szellemi élet, különösen a tudományosság egy évszázad óta annyit cselekedett, mint egyetlen nemzet sem.”¹

Mára a helyzet alapvetően megváltozott. A magyar (osztrák-magyar, „közép-európai”) imperializmus, kultúrfölény okafogyottá vált. A politikai és a tudományos világban az elmúlt évtizedekben lezajlott változások következtében pedig a Balkán, annak történelme (történelmei), kultúrája (kultúrái), antropológiája (antropológiái) már felvállaltan lehet tudományos diskurzus érdekes tárgya önmagában is. Akár épp az aktuális politikai események apropóján és kontextusában.

Mindezt némiképp megnehezíti az a körülmény, hogy a fentebb említett balkanisztikai hagyomány ideológiai olvasata ma is nagyon élő. Ahogy azt a térség történelmének és az arra vonatkozó historiográfiának legavatottabb ismerője, Maria Todorova szellemes tanulmányában megállapította: a Balkán földrajzi fogalomból *Schimpvorttá* lett a 20. század második felének társadalomtudományos nyelvében. Azt ma már a kezdő újságíró (médiászociológus, médiaszakos egyetemista) is tudja, hogy mit jelent a *balkanizálódás*, ám a Balkán egyre távolabbi és idegenebb jelenség számunkra. Amerikai alapú műveltségünkől fakadóan nem tudhatunk arról a térségről szinte semmit, mely térség itt van a szomszédunkban, vagy *horribile dictu* itt van velünk. Misha Glenny angol gonzoszurnaliszta „dögös” könyvéből olvassuk Jugoszlávia bukását, és egy Samuel Huntington nevű, kiugrott kremlinológus elképesztően lapos és közhelyes civilizációs forgatókönyvéből tanuljuk helyünket a világban és Európában. Huntington kártékonyan politizáló könyvéből, természetesen, nem csak saját (közép-európai) helyünket és sorsunkat (fényes jövőnket) tudhatjuk meg, hanem balkáni szomszédaink civilizációs helyét és menthetetlen sorsát is. Az amerikai prizmán át nézve Belgrád távolabbinak és idegenebbnek tűnhet Budapestről, mint Tel Aviv vagy Dallas. Holott Belgrádnak a jövőben is jóval nagyobb szerepe és hatása lesz Budapest sorsára, mint az említett városoknak. Ez így volt évszázadokon át és sajnos (?) így lesz az a továbbiakban is. Belgrád szerepe természetesen több lesz jövőnkben annál, mint azt ma sokan képzelik. Az sosem írható le Budapest antipodusaként, ahogy Szerbia sem írható le anti-Magyarországgént, s a Balkán rendeltetése sem az, hogy Közép-Európa virtuális ellentéte legyen.

Egy éve nem csak a NATO bombázói és a jugoszláv légvédelem küzdelme foglalkoztatta a hazai közvéleményt. A NATO beavatkozásának kezdetével ma már megmosolyogtató kultúrharc indult el Budapesten. A Balkánnal és a Balkánról elképesztő módon kommunikált a hazai értelmiségi elit, jobb híján a médiákban. Jobbra érdemes progresszív értelmiségiek manifestáltak (akkor még igen friss) szövetségi hűségük mellett, míg mások a béke ügye mellett tettek tanúbizonyosságot. Nehezen feledhető a korabeli kifejezés: *bombázáspárti esztéta*. Akkor úgy tűnt, az esztéták között is fontos distinkció, hogy ki bombázáspárti és ki nem az. Ám az egyértelmű volt: a Balkán a hazai értelmiségi diskurzusban nem a diskurzus tárgya volt, hanem

apropója. Az elképesztő értelmiségi hisztéria, a kollektív elmebaj légkörében szervezte meg Krausz Tamás azt a történezs-konferenciát, melynek majdnem teljes anyagát sietve ki is adták. Már ez a körülmény is arra ösztönöz, hogy felfokozott érdeklődéssel vegyük kezünkbe az általa szerkesztett kötetet. Hisz elmúlt a háború, a korabeli hisztéria (sajnos) nyomtalanul és tanulságok levonása nélkül tűnt el az időben. Itt van viszont a Krausz szerkesztette kis kötet, melynek szerzői *ott és akkor* igyekeztek történetileg megvilágítani a konfliktus forrásait, és – ahogyan Krausz tanulmányában említi – *sine ira et studio* hozzászólni egy értelmiségi diskurzushoz.

Említettem, hogy a kötetben a konferencia anyagát nem teljesen közölték. A szerkesztői előszóból tudhatjuk, hogy a tavalyi lázas tavaszon csupán néhány nap állt a közreműködők rendelkezésére a kötet tanulmányainak megírására, annak megszerkesztésére és kiadására. Így csúszott ki a kötetből Romsics Ignác előadásának szövege. Az azonnali intellektuális, tudományos reagálás csak hazánkban újdonság, a nagyvilágban ennek régi hagyományai vannak, ám az azonnali reagálás szándéka sajnos kapkodáshoz vezetett. A kötet több tanulmánya önmagában is szerkesztetlen, zavaró és helyenként buta mondatok és elírások bukkannak fel.

Ugyanakkor megmagyarázhatatlanok a már a szerkesztői előszóban megjelenő értelmetlen mondatok, védhetetlen állítások.

Krausz előszavában például – roppant helyesen és emberileg érthető módon – afölött sajnálkozik, hogy nem sikerült megakadályozni a háborút. Mint tudós történész fölényesen megjegyzi: „Mondhatnánk, a történelemben volt néhány háború, amelyet nem sikerült megakadályozni.” Mondhatnánk, de nem mondjuk... Talán tud olyan háborúról Krausz a történelemből, melyet sikerült megakadályozni? Bizonyosan, hisz mondatának kizárólag ez az értelme.

Ám az a körülmény, hogy a meg nem akadályozott háborúk száma *néhány + 1*-re nőtt tavaly, még Krausz szerint sem elegendő ahhoz, hogy egy ilyen reprezentatívnak és azonnali reagálásúnak szánt tanulmánykötetet közreadjanak. Szerinte azért kellett „visszamenni a történeti időben”, mert a háború újszerűsége „kényszeríti a történészeket a gyors gondolkodásra”, arra, hogy „megértsék és megértessék másokkal is, hogy valójában mi történik a Balkánon.” Önmagában nemes szándék ez, még ha Krausz szerint a háború újszerűsége nem más, mint a békemozgalmak hiánya és az a tény, hogy a háborút, „kizárólag a légtérből, a levegőből folytatták”, s mely újszerűségek, Krausz logikája szerint, hívták életre a kötetet.

Az első tanulmány a magyar Kelet-Európa-kutatás atyjáé, Niederhauser Emilé. Tizenkét oldalon kellett a szerzőnek felvázolni az 1912-13-as Balkán-háborúhoz vezető történelmi utat, a felsziget másfél évezredes történetét. Ekkora témáról ilyen terjedelemben nem lehet elmélyült elemzést adni. A más műveiben rendszeresen szellemesen és pontosan fogalmazó Niederhausert valószínűleg az idő hiánya zavarta. Így kerülhettek írásába bántó elírások, közhelyes leegyszerűsítések (mint amilyennel például Bizánc történelmét intézte el). Végso soron Niederhauser írása iskolás ismeretek lexikonszerű felsorolása, a hatvanas-hetvenes

évek elemi balkanisztikai ismereteinek kronológikus felsorolása, annak a jegyében, hogy nincsen új a nap alatt.

Kapronczay Péter ifjú történészként arra vállalkozott, hogy a Niederhauseréhez hasonló történelmi távlatból közelítsen tárgyához, a kosovói konfliktushoz. A Balkán etnikai sokszínűsége eredetének felvázolásához említi a szlávok 6-7. századi betelepedését a térségbe. Sajnos nem említi azokat a török népeket, melyeknek – épp a balkáni szlávok be- és megtelepedésében – a 6. századtól a 13. századig fontos szerepük volt a térség történelmében (avarok, bulgárok, kunok). Kapronczaynál a Balkán etnikus történelméből kihullottak a románok és a görögök is. Igaz, a görög téma valahogy (Diószegi István tanulmánya kivételével) nem része a Balkánnak a kötet szerzői szerint. Nem szólva a cigányokról: az etnikai konfliktusok, a rivalizáló nemzetek történeteként felfogott Balkán-történelemben nincs helyük a cigányoknak. Ők még értelmezhetetlen faktorai a Balkán sorsának a fenti összefüggésben. Ám csak abban.

Kapronczay olyan megállapításokat tesz dolgozatában, melyeket a kötet másik szerzője meggyőzően cáfol a rákövetkező tanulmányban. Fiatal szerzőnk szerint „A küzdelem a múlt század kezdetén, a balkáni nemzetek újjászületésének utolsó fázisában, nemzetállamaik megalakításával új szakaszba érkezett. Oroszország a pánszláv hagyományokra és az ortodox testvériségre hivatkozva, minden eszközzel támogatja a szerb és bolgár törekvéseket.” (24.) Ahogy azt Palotás Emil a kötetben szereplő tanulmányából, valamint az orosz diplomáciatörténet nagy összefoglalóiból is tudhatjuk, az orosz külpolitikában a pánszláv és ortodox elem sosem volt meghatározó. Azt Oroszország külpolitikai ellenfelei és ellenségei előszeretettel hangoztatják az elmúlt évszázadokban. Igen furcsa 1999-ből származó szövegben olvasni a nemzeti újjászületés fogalmát. Mára már magyarul is olvasható ez-az az elmúlt évtizedek hallatlanul érdekes és megkerülhetetlen nacionalizmustörténeti és -elméleti szakirodalmából. Abban számtalan szemlélet, egymással vitázó iskola nézetei megtalálhatók. De egyben minden korszerű szerző egyetért: a nemzetek nem „újjászülettek”, még a Balkánon sem.

Kapronczaynak is sikerült a nagy sietségben a Krauszéhoz hasonló sületlenségeket összeírni. Kimagaslík közülük az a korszakos megállapítása, hogy „Az ortodoxia az elkövetkező évszázadok során az ortodox hitű délszláv népek öntudatának részévé vált.” Nagyvívó tanulmánya, melynek gerince Hadrovics Lászlónak a szerb nemzettudatról szóló kismonográfiájának rezüméje, a szerb és albán kulturális, történelmi kapcsolatok vázlatát szándékozott adni, ám a beígért témáról az olvasó Kapronczaytól nem tudhat meg semmit. Megtudhatjuk ellenben, hogy Hunyadi János része a szerb folklorának, ám arról hallgat, hogy az albánok és a róluk alkotott kép milyen helyet foglal el abban. Pedig az roppant fontos kérdés. Cserében viszont olyan instans albán népkarakterológiát kapunk tőle (szerb forrásból), amelynek a 20. század végén nem lehet helye történettudományos szövegben. Semmilyen népkarakterológiának nincs ott helye. Mert az nem tudományos állítás és nem tudomá-

nyos tény, hogy a Kapronczay által felvázolt sajátos albán individualizmus – jellemzői: a túlélőképesség és az idegen honban való feltétlen (sic!) érvényesülés – bármilyen szerepet is játszott volna a legújabbkori balkáni történelemben. Ahogy annak állítólagos megléte sem tudományos tény. Ha nagyvívűnek szánt tanulmányát az újkori szerbiai és szerb albán-kép tárgyalására szűkítette volna, bizonyosan hasznos és érdekes adalékokat szolgáltathatott volna az érdeklődő olvasók számára.

A kötet szakmailag legtisztességesebb dolgozata Palotás Emilé. Palotás korrekt módon összefoglalja a cári Oroszország külpolitikájának balkáni vonatkozású történetét. Meggyőzően érvel – Barbara Jelavich-hoz hasonlóan – emellett, hogy az orosz külpolitika legitimista volt, annak gyakorlatában az ortodoxia és a pánszlávizmus nem játszott szerepet. Cáfolja azt a két évszázados mítoszt (az ún. „nagy péteri végrendeletét”), miszerint Oroszország célja a Keleti Kérdésben a szorosok elfoglalása lett volna. Összefoglalja Oroszország balkáni pozíciójának hullámzását a múlt században. Talán egy bekezdést megérdemelt volna Oroszország balkáni térvésztese gazdasági okainak megemlítése. Hisz Oroszország a korszakban kiemelkedő tökeimportőrként képtelen volt a kapitalizmus, a vasútépítés nagy korszakában gazdaságilag, pénzügyileg befolyásolni a térség országai „útjainak” fejlődését, pályáját. Palotás, ahol az indokolt, jelzi az orosz belpolitika és főként a robbanásszerűen fejlődő és polarizálódó közvélemény hatását az orosz külpolitika alakulására.

A közvélemény és a nagyhatalmi külpolitika különösen izgalmas téma az Osztrák-Magyar Monarchia Balkán-politikájának szempontjából az első világháborút megelőző években. Pölöskei Ferenc dolgozata ugyan a Monarchia Balkán-politikáját igyekszik felvázolni a nagy háború előtti évekből (legalábbis címe szerint), ám nála a közvélemény Palotással ellentétben említésre sem méltó faktor. Holott épp a tavalyi év aktualitása kapcsán lehetett volna értekezni arról, hogyan hatalmasodott el a háborús pszichózis a Monarchia társadalmában, inkluzíve az elméleti pacifizmus és a nemzetközi szociáldemokrácia bajnokain is. Amit Pölöskei nyújt, az a Monarchia etnikai arányainak kissé elnagyolt felvázolása (a Monarchia lakosságának 8 százaléka ruszin volt Pölöskei szerint), hevenyészett balkáni Landeskunde (arról, hogy milyen furcsa és furcsa nyelvű népek lakták anno a földrajzilag is sokszínű Balkánt), továbbá 1913-14-es adalékok Berthold és Tisza Balkán-felfogásához.

Pölöskei tanulmányából teljesen kimaradt az a körülmény, hogy 1903 előtt bő két évtizedig Szerbia a Monarchia protektorátusa volt. Azt sem tudhatjuk meg, hogy a Monarchia miért és hogyan vesztette el (Romániával együtt) a Szerbia feletti totális gazdasági és külpolitikai monopóliumát 1903 és 1908 között az ostoba vámháború következtében. Pedig az – az oroszok bulgáriai kudarcával együtt – tantörténete a modern nagyhatalmi politizálás „paradigmaváltásának”. Bár e paradigmaváltásról a szerkesztő által a kötet végéhez csatolt Ránki György írásból sokat megsejthet az olvasó.

Székely Gábor a hágai békekonferenciák és a Balkán (1899-1914) tárgyában közzölt a kötet többi tanulmányához képest aránylag hosszú és adatolt írást. A tanulmány érdekes adalék a Balkán-kérdés tárgyához. Sajnos az idő hiánya miatt a nem-

zetközi békeszervezetekről szóló monográfiájából átvett tanulmányt nem tudta a szerző kellően megszerkeszteni.

Jemnitz János a nemzetközi munkásmozgalom történetének nagy tudású szakértője őszinte és empátiás írásában arról értekezik, hogy az internacionalizmus, a pacifizmus elméletének korabeli élharcosai, a szociáldemokraták végső soron megbuktak a gyakorlati internacionalizmus és pacifizmus alkalmazásában. Jemnitz fájón említi, milyen kevés szocialista maradt 1914 nyarán Európában, akik képesek voltak ellenállni az egész kontinensen végigsöprő hazafias és háborús hisztériának. Ezen kevesek közé tartozott a szerb parlament két szocialista képviselője. Azt is megtudhatjuk a dolgozattól, hogy a századelő (magyar) szocialistái között többen is ismerték a Balkánt. Kunfi, Pogány írásai valóban időtállóak. Úgy látszik ez is olyan hagyománya a magyar szocializmusnak, mely nem állta ki az idő próbáját...

Jemnitz alapvetően szép és emberi írásába is csak becsúszott olyan mondat, amit felelős szerkesztő az első olvasásra kihúz: „Bosznia-Hercegovina megszállása *de facto* okkupáció volt” (71.)

Diószegi István a balkáni államoknak a második világháborúba való bekapcsolódását vázolja fel tanulmányában. A korrekt és logikus köztörténeti összefoglalóban bukkan fel először Görögország mint a Balkán-kérdésben mégiscsak valami szerepet játszott faktor.

Juhász József tanulmányának már a címe is érdekes: *Az albánkérdés Jugoszláviában*. Természetesen lehet az ún. albán kérdést egybeferni, ám akkor azt idézőjelbe kell tenni, hogy a kellemetlen konnotációt gyengítsük. A tanulmány nem csak hosszúságával hajaz publicisztikára. Annak tartalma is leginkább zsurnálközhelyekkel tündököl. Juhász nem elemzi az albán kérdés (belgrádi és priština) formáinak és tartalmának változásait a hatvanas évektől napjainkig. Fontos, hogy a jugoszláv állam és a belgrádi politikusok mit és miért tettek vagy gondoltak az albán kérdéstről. Ugyanakkor a nemzetiségi statisztikák mellett (ha jól tudom, az albánok többsége két évtizede bojkottálja a népszámlálásokat is) érdemes lett volna a szocialista és föderatív Jugoszláviában, Kosovóban kialakított és működtetett oktatási, tudományos intézmények hatásáról szólni a kosovói albán értelmiség és az albán nacionalizmus kialakulása összefüggésében. A politológusok, szociológusok, filozófusok számának hirtelen megnövekedése a kosovói albánságban bizonyosan nem volt hatástalan a közelmúlt történéseire. Ahogy az egészségügyi intézményhálózat kiépítése is játszott némi szerepet az „albánkérdés” sajátos alakulásában.

Hajdú Tibor *A Balkán múltja és jövője* című írásának már címe is elárulja, hogy még véletlenül sem történeti munkával van az olvasónak dolga.

Bayer József politológus *A délszláv háború – a szép új világ felé?* című írása egy értelmiségi őszinte töprengései a tavalyi jugoszláviai bombázások apropóján. A háború céljairól és „hatékonyságáról” szóló monológja morális és politikai szempontokból szól a „szép új világ” veszedelméről. A dolgozat valódi kérdéseket vet fel, melyeket nem válaszol meg. Mint ilyent, nem lehet kritikusan elemezni. (A recenzens

Bayer kétségeinek nagy részét osztja.) Ám azt még feltételezésként sem szabad leírni, amit Bayer, miszerint Horvátország és Szlovénia függetlenségének elismerése Genscher bosszúja lehetett a partizánháborúért.

A kötet utolsó eredeti írása a szerkesztő Krausz Tamástól származik. Annak felvállalt célja nem kevesebb, mint hogy az 1999-es NATO beavatkozástól Jugoszlávia szétszedéséig visszamenőleg mindent megvilágítson az olvasók számára. Ehhez Krausz szerint nem kell más, mint elméleti felkészültség és fantázia. Mint írja, „A jelenkori történetírás művelése különösképpen feltételez bizonyos elméleti érzéket és történetírói ‘fantáziát’, mert anélkül – éppen a komoly források többségének hiánya miatt – az igazi történeti összefüggések homályban maradnak.” (119.)

Krausz szemmel látható módon az elméleti érzéket a politikai elkötelezettség színönímájaként használja. A történetírói fantázia pedig nem működhet a forráskritika rovására. Márpedig Krausz esetében egyértelműen erről van szó. Az általa fantáziált történet mozgatója az amerikai és német nagytőke, a multinacionális társaságok világalma és mindezek zászlóshajója: az IMF. Az az IMF, mely – Krausz szerint – rákényszerítette Jugoszláviára Miloševićet.

A tavalyi légiháborúnak két konkrét okát ismeri és ismerteti Krausz: „Miért a mostani háború? Koszovó ugyanis amerikai támaszpontként a Taszártól délre elhelyezkedő új bázisok egyikeként is számításba jön.” (125.) Ha jól értem a fentieket, akkor Kosovo mint olyan amerikai támaszpont. Pont támaszpont. Természetesen a NATO (és annak Kosovo nevű támaszpontja) csak a felépítmény része. A valódi okok az alapoknál keresendők. Krausz azokat megtalálta. Szerinte az amerikai hadiiparnak hallatlanul nagy szüksége van a kosovói cink-, kobald-, ón- stb. bányákra. Mivel a jugoszlávok (sic!) visszautasították az amerikaiak érdeklődését, elkerülhetetlen lett a háború. „Lehet, hogy ez volt a *casus belli*? Ez talán túlzás. De ez a körülmény is komolyan latba esett.” (125.) Mindennek fényében Krausz szerint a háború etnikai vonatkozásai csak ürügynek tekintendők.

Ám a háború célja mellett annak értelmét is meg kell adni. Krausz nem rest, és a segítségünkre siet: a végső cél a régió gazdasági és politikai alávetése a multinacionális társaságok világalma alá.

Az kétségtelen, hogy az egyetemes történelemmel foglalkozók számára időnként kifejezetten nehéz a részletekben való elmélyedés. Ez nem is volt Krausz célja. Ám az a szemlélet, mely szerint egy állam (olyan állam, mely sok országból állt) széthullásának és annak társadalmi kortárs történelmének ne legyen belső története, hogy annak sorsát távoli, idegen (elidegenedett) és arctalan hatalmasságok szabják meg, nem csak történelmi képtelenség, de ugyanakkor olyan szemléletre utal, mely leginkább szélsőjobboldali lapokból ismerhető. Krausznál érhető leginkább tetten az, hogy tavalyi vitapartnereihez hasonlóan számára a Balkán és Jugoszlávia legújabbkori történelme valójában csak ürügy egy politikai manifesztumra.

Ehhez asszisztáltak a konferencia többi résztvevői. Mivel a konferenciakötet kiárárolag az időben elkészült dolgozatokat tartalmazza, nem tudható, volt-e vita

az egyes előadásokról. Kifejezetten érdekes lehetne megtudni, hogy az ott megjelent történészek, társadalomtudósok, balkanisták miként fogadták például Krausz „elemzését”. Azt a szöveget, mely – a konferencia előadásai közül egyedül – azzal az igény-nyel készült, hogy valóban újat mondjon Jugoszlávia múltjáról.

Kende Tamás

¹ Gál István (szerk.): *Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladata Délkelet-Európában*. Budapest, 1942, Balkán – könyvtár 1., 3.o.

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széchalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon postai átutalással a Teleki László Alapítvány számlaszámán: OTP és Kereskedelmi Bank Rt. Pest Megyei Igazgatóság, 11742001-20004628, illetve a szerkesztőségben. Magyarországról külföldre előfizethető a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport. Az Egyesült Államokban Püski-Corvin Könyvesbolt fogad el megrendeléseket (251 E 82th Street, New York, NY 10028).

TERJESZTŐK

HÍRKER Rt., NH Rt. és alternatív terjesztők. Az egyes lapszámok Budapesten és a vidéki városok hírlapboltjában, valamint az alábbi budapesti könyvesboltokban kaphatók: Árkádia, Balassi, Írók Könyvesboltja, LITEA, Magiszter, Pont, Püski Könyvesbolt, Stúdium, Osiris Könyvesbolt.

ÁRA

280 Ft, 8 USD, 12 DM

Előfizetési díj egy évre: 1100 Ft, 32 USD, 48 DM

(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 0865 557X

Kedves Barátunk!

A Regio szerkesztősége a Teleki László Alapítvány támogatásával levelezési listát indít, mely reményeink szerint információs és vitafórumként fog működni.

A „Regio list” működtetésének célja a Közép-Európa- és nacionalizmus tanulmányokkal, kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek, műhelyek információs kapcsolatának biztosítása.

A körlevélben a lista minden tagja egyenrangú partnerként elhelyezheti az általa fontosnak tartott üzeneteket, dokumentumokat. Számítunk kutatási programok, tudományos események, pályázati lehetőségek, tudománypolitikai információk, megjelent kiadványok ismertetésére, vagy legalább a figyelemfelhívásra. De ugyanígy fontosnak tartjuk, hogy bizonyos aktuális kérdésekben viták folyhassanak, illetve kooperációs felületek jöjjenek létre.

A körlevél létrehozását azért tartjuk fontosnak, mert évek óta folyik egy ki nem mondott vita a magyar kisebbségkutatás integrálatlanságáról. Mi nem egy központi integrációban látjuk a probléma megoldatlanságát, hanem a megfelelő kooperációs felületek hiányában, illetve a fiatalabb és Budapestről távol élő kutató nemzedék „helyzetbe hozásában”.

A legfontosabb ellentmondásokat kutatási területünket tekintve a következőkben látjuk:

1. Nézőpont: Míg Magyarországon kisebbségkutatásról beszélünk, addig a (Budapestről nézve) határon túli kutatóhelyek saját társadalmuk kutatják, ők pedig nem mint kisebbségkutatók, hanem mint egy-egy tudomány szakemberei kívánnak integrálódni a(z) összmagyar, illetve a nemzetközi tudományos életbe.
2. Az egymás melletti elbeszélés egyik forrása, hogy módszertanilag a különböző megközelítések más-más fogalomkészlettel és megközelítésben vizsgálják a problémákat, és ezek között alig van átjárás, párbeszéd: 1. interetnikus kutatások; 2. közép-európai összehasonlító tanulmányok; 3. nacionalizmus tanulmányok; 4. kisebbségtörténet; 5. tranzitológia; 6. elitkutatások; 7. identitásvizsgálatok; 8. nyelvhasználati kutatások; 9. társadalom- és településszociológiai megközelítések; 9. kisebbségjogi elemzések.
3. A kutatások és az intézmények finanszírozása szempontjából a magyarországi és az azon kívüli intézmények között hosszú ideje párhuzamosságok működnek. Pontosabban tíz év alatt még nem alakult ki, hogy ki mit tudna a leghatékonyabban csinálni. Csak a saját intézetbeli tapasztalatainkról beszélhetünk:
a) A szomszédos országok empirikus vizsgálatait, az alapkutatásokat nem lehet hatékonyan és hitelesen Budapestről elvégezni. b) Az infrastruktúrából adódó

szolgáltató szerep az összehasonlító vizsgálatok szervezésének, kiadványok szerkesztésének, illetve a térség problémáinak a nemzetközi tudományosságba való meghonosításának szükségességét hozza magával. c) Mivel az utóbbi tíz évben, a nem Magyarországon létrejött kutatóhelyek fenntartási/működési problémákkal küszködnek, a hazai hasonló intézmények az infrastrukturális háttérükön túl egyfajta kijáró szerepet is betöltenek, s ez újabb aszinkron helyzetekhez vezet.

Természetesen még egy sor hasonló megvitatatlan problémát fel lehetne sorolni. A kérdés az, hogy a – tágan értelmezett – kutatási területen milyen együttműködési lehetőségeket, tapasztalatcserét lehet kialakítani. Reméljük, nem lesz egyirányú az információközlés, mindenki kihasználja, s nem csak információszerezésre, hanem tájékoztatásra is. A „Regio-list” egy lehetőség, próbáljuk ki!

*A szerkesztőség nevében
Bárdi Nándor*

Hogyan működik a „Regio list”?

A listára a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list/> címen lehet feliratkozni.

A szerver néhány percen belül visszaküld egy üzenetet, amit küldjön vissza a „reply” („vissza”) funkcióval. Hamarosan megérkezik a listára való felvétel igazolása, a honlapon pedig megváltoztathatja beállításait.

A nagyobb szövegfájlokat (konferenciaprogramok, folyóiratok tartalomjegyzéke stb.) kérjük csatolt fájlban, rtf formátumban küldeni.

Amennyiben számítógépe nem ismeri fel az ékezeteket, kérjük jelezzé.

Alternatív módon a z.kantor@tla.hu címre küldött maillal is fel lehet iratkozni.

Egy-két napon belül felírjuk a listára, ahonnan majd egy e-mailt kap, amelyet egyszerű „reply”-al küldjön vissza. Attól kezdve automatikusan minden levelet megkap, amely a listára érkezik.

A jelszav (password) az e-mail cím @ előtti tagja lesz, amelyet a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list> címen majd megváltoztathat.

Amennyiben további kérdései vannak, írjon a z.kantor@tla.hu -ra

Kántor Zoltán

Megrendelem a
REGIO – Kisebbség, Politika, Társadalom

című negyedévenként megjelenő folyóirat
..... számait példányban

Előfizetési díj:

280 Ft/db vagy	1100 Ft/egy évre
8/USD/db vagy	32 USD/egy évre
14 DM/db vagy	56 DM/egy évre

postaköltséggel együtt.

Válamint kérem a prémiumkínálat keretében a számokat hozzácsatolni.
Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzendő).

Név

Pontos cím

DátumAláírás

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5766, fax: 391-5760, e-mail: regio@tla.hu

SZÁMUNK SZERZŐI

BAUMGARTNER, GERHARD történész, Bécs

BÁRDI NÁNDOR tanár, Teleki László Intézet - Közép-Európai Kutatások
Központja

BENDA GYULA történész, ELTE Társadalomtörténeti Tanszék – Atelier

DOBROVITS MIHÁLY turkológus, történész, MTA Altajisztikai Tkcs.

FISCHER, HOLGER történész, Hamburhi Egyetem – Hungarológiai Tanszék

GÖNCZ LÁSZLÓ irodalomtörténész, Magyar Művelődési Intézet - Lendva

KHAVANOVA, OLGA történész, Moszkvai Fizikai-Technikai Főiskola

IODACHI, CONSTANTIN történész, a CEU Történelem Tanszékének
Ph.D.-hallgatója

KENDE TAMÁS történész, Budapest - Miskolc

KISS JÓZSEF történész, Szlovák Tudományos Akadémia – Pozsony

KOBÁLY JÓZSEF történész, Kárpátaljai Területi Honismereti Múzeum
(Ungvár), Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola –
LIMES Társadalomkutató Intézet (Beregszász)

KOVÁCS ÉVA szociológus, Teleki László Intézet -
Közép-Európai Kutatások Központja

MELEGH ATTILA szociológus, KSH Népeségstudományi Intézet

MILLER, ALEKSZEJ történész, CEU Történelem Tanszék

ÓZER ÁGNES történész, Vajdasági Múzeum – Újvidék

SALLAI GERGELY történész, Budapest

SEEWANN, GERHARD történész, Délkelet-Európa Intézet - München

SOKSEVITS DÉNES történész, Pécsi Tudományegyetem

SMITH, ANTHONY D. szociológus, LSE - The European Institute, London

SZARKA LÁSZLÓ történész, MTA Kisebbségkutató Műhely

TURDA, MARIUS történész, a CEU Történelem Tanszékének Ph.D.-hallgatója